

Sumqayıt hadisələri 1988

Dövri mətbuat 1997-ci il

Mündəricat

❖ T. Ramiz. Sumqayıt, 9 il əvvəl, fevral hadisələri	S. 2
❖ Sumqayıt hadisələrinin görünən və görünməyən tərəfləri	S. 3
❖ S. Sadıxlı. SİTA düşmən dəyirmanına su töküdü	S. 7
❖ Əvəz Mahmud Lələdağ. Xəbərdarlıq etməsəydilər	S. 8
❖ Tofiq Məmməd. Bu şəhər ləkə götürməz	S. 10
❖ Şəhla Abuşova. O gece	S. 12
❖ Söhbət Səfərli. Sumqayıt faciəsi - 9 il öncə düşmənlərin hazırladığı cinayət planı baş tutdu	S. 13

Sumqayıt, 9 il əvvəl, fevral hadisələri

1988-ci ilin fevralı. Sovet imperiyası can verir. Ölkədə dağılma prosesi başlanıb. Mərkəz respublikaları, ucqarları idarə edə bilmir. Yenidənqurma adı altında bütün sahələrdə çürümə, aşınma gedir. Sovet İttifaqının subyektləri Moskvaya tabe olmaq istəmirlər. Milli hisslər aşıb-daşır. Erməni millətçiləri fürsəti əldən vermirlər. Dışlərini qıcayıb Azərbaycandan yeni ərazilər qoparmaq xülyasına düşüblər. Dağlıq Qarabağı Ermənistanla birləşdirmək planını həyata keçirmək üçün dəridən, qabıqdan çıxırlar. Bunun üçün milli ədavətə əl atırlar.

Fevral ayının axırlarında Ermənistandan qara xəbərlər gəlir. Orada azərbaycanlılar qətlə yetirilir, təhqirlərə məruz qalırlar. Aqanbekyan Fransada Dağlıq Qarabağın Ermənistanla verilməsi məsələsinin Moskva ilə həll edildiyini bildirir. Zori Balayan, Silva Kaputikyan və başqa erməni millətçiləri məsələnin Qorbaçovla həll edildiyini hər yerdə car çəkir, milli ədavəti daha da qızıdırırdılar. Stepanakertdə mitinqlər başlanır. Onlar vilayəti Ermənistanla birləşdirməyi tələb edirlər.

Bütün bunların zəminində və ermənilərin çoxdan hazırladıqları ssenari üzrə fevralın 28-də Sumqayıtda kütləvi iğtişələr başlanır. Vəziyyətə nəzarət edə bilməyən imperiya gücünü göstərmək üçün şəhərə qoşun yeridir. Yüzlərlə igid oğullarımız həbs olunur. Onların işləri respublikamızdan kənar yerdə yerləşən istintaq orqanlarına verilir.

Əhməd Əhmədov kimi mübariz oğullar şərin, böhtanın qurbanı olurlar. Ermənilərin ustalıqla hazırlayıb həyata keçirdikləri bu iğtişələr zamanı şəhərə və onun əhalisinə külli miqdarda maddi və mənəvi ziyan dəyir. Sumqayıtda fəvqəladə vəziyyət elan olunur, komendant saati tətbiq edilir. Haqq deyənlər, həqiqət söyləyənlər həbsxanalara atılır. Daim beynəlmiləl ənənələri ilə məşhur olan Sumqayıtın adına qara ləkə yaxılır. Ermənipərəst sovet mətbuatı bu iğtişələri ermənilərə qarşı genosid kimi qələmə verir. Əsl günahkarlar isə Moskva tərəfindən himayə olunur.

İstintaq materialları dönə-dönə sübut etmişdir ki, Sumqayıt hadisələrini ermənilər törətmişlər. Bu hadisələr hamımızın gözü qarşısında baş verib və yaxşı bilirik ki, bu iğtişələrdə sumqayıtlıların günahı yoxdur. Lakin ermənilərin təbliğat maşını öz işini gördü. Yalanı həqiqət kimi, ağı qara kimi qələmə verdi.

Sumqayıt hadisələrindən bir neçə il sonra ermənilərin yırtıcı sifəti daha aydın görünməyə başladı. Onlar öz havadarlarına arxalanaraq torpaqlarımızı hissə-hissə işğal etməyə başladılar. Ərazimizin 20 faizinin işğal olunması, qaçqınlar ordusu dediklərimizə əyani sübutdur. Azğın düşmənlərimiz bilməlidirlər ki, işğal olunmuş Azərbaycan torpaqları gec-tez azad edilməlidir.

T.Ramiz
“Məslək” 27 fevral 1997

Sumqayıt hadisələrinin görünən və görünməyən tərəfləri

Ramiq Süleymanoğlu oxucularımıza yaxşı tanışdır. O, baş vermiş hadisələrin yaranma səbəblərini araşdırır. Onu daim bir məsələ düşündürür və narahat edir. Bu hadisələr kimlərin əli ilə törədilib? 28-29 fevral hadisələrinə görə təkcə sumqayıtlıların cavab verməlidirlər? Nə üçün bu hadisələrə siyasi qiymət verilmir?

Ramiq Süleymanoğlu 1992-ci ildə nəhayət şəhər Soveti rəyasət heyətinin qərarı ilə xüsusi komissiya yaradıldıqdan sonra da fevral hadisələrinə düzgün qiymət verilməsi üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir.

1988-ci il fevral hadisələrinin doqquz ili tamam olmuşdur. Əməkdaşımız bu hadisələrin səbəblərini araşdırmaq məqsədilə yaradılmış komissiyanın sədr müavini Ramiq Süleymanoğlu ilə görüşüb söhbət etmişdir. Həmin söhbəti oxucularımıza təqdim edirik:

- Siz 1988-ci il fevralın son günlərində baş vermiş hadisələrin ardıcıl təhqiqatçısı, dörd il sərəsər davam edən danışıq və söhbətlərdən sonra deputatların yekdil qərarı ilə 1992-ci ildə şəhər xalq deputatları soveti rəyasət heyətinin qərarı ilə yaradılmış komissiyanın sədr müavini seçilmisiniz. Apardığınız araşdırmalar barədə hazırladığınız sənədli oçerk “Sumqayıt”ın 1992-ci ilin 2 oktyabrından 10-nu dekabrədək işıq üzü görmüş 12 sayında “Sumqayıt faciəsi: fevral 88” rublikası ilə “Kimdir müqəssir?” sərlövhəsi altında oxucularımıza təqdim olunmuşdur. Bu hadisələrdən doqquz il keçdikdən sonra oxucularımıza hansı məsələləri xatırlatmaq istərdiniz.?

-Xatırlayırsınızsa, şəhər Soveti rəyasət heyətinin qərarı ilə komissiya yaradıldıqdan sonra bu məsələ 1992-ci il dekabrın 15-də şəhər Sovetinin sessiyasında geniş müzakirə olundu. O vaxt komissiyanın sədri Rauf Zeyniyev, bir çox digər deputatlarla yanaşı “Exo Sumqaita” qəzetinin redaktoru Eyruz Məmmədovla siz də çıxış edib mənim irəli sürdüyüm təklifə tərəfdar çıxdınız. Hamınızın yekdil fikri və tələbi belə oldu: nəyin bahasına olursa-olsun Sumqayıt hadisələrinin əsil mahiyyətini araşdırıb dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq lazımdır. Komissiyanın işinin gedişi barədə əlavə məlumat verərkən mən də öz arzu və təkliflərimi bildirdim və sessiyanın müzakirəsinə iki təklif verib xahiş etdim ki, yaradılmış komissiyaya respublika səviyyəsində səlahiyyətlər verilməsi üçün Milli Məclisə sessiya adından müraciət edilsin. Bir də təklif etdim ki, “Şəhidlər xiyabanı” kompleksində Sumqayıtın zəhmət adamlarının qabarlı əlləri ilə yazılmış şanlı və şərəfli tarixinə “qara ləkə” kimi daxil olmuş “Sumqayıt hadisələri”nin əsil mahiyyətinin gələcək nəsillərə çatdırılmasını təmin etmək üçün xatirə lövhələrinin vurulması planlaşdırılsın. Bu ilk növbədə ona görə lazımdır ki, hadisələr zamanı həlak olmuş altı nəfər azərbaycanlıdan beş nəfəri “qırmızı ordu” tanklarının tırtılları altında asfalta həkk olunmuş ilk şəhidlər idi. Mən hələ imperiyanın soyuq zindanlarında işgəncə və əzablara tab gətirməyib həlak olmuş Elçin Gəncəliyevin, Taleh İsmayılovun, “Sumqayıt hadisələri”nin təşkilatçısı kimi güllələnməyə məhkum olunmuş Əhməd Əhmədovun acı talelərinin əbədiləşdirilməsini, hadisələrdən sonra həbs olunub zindanlara doldurulmuş yüzlərlə günahsız oğlanların valdeyinlərinin, qohumlarının, övladlarının məruz qaldıqları mənəvi, fiziki, psixoloji iztirabları demirəm. Təəssüf ki, o sessiyada dediklərimiz Sumqayıtdan kənara çıxmadı. Mən belə düşünürəm, çünki heç bir tədbir görülmədi.

-Komissiya fəaliyyətə başladıqdan sonra 1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda baş vermiş hadisələrin tədqiqi ilə bağlı şəhər sakinlərinə, bütün ictimai-siyasi təşkilat və partiyalara müraciət qəbul etmişdiniz. Bu müraciət əlavə faktların aşkarlanmasına yəqin ki, müəyyən kömək etdi.

-Əlbəttə. Müraciətimiz “Sumqayıt”ın 30 yanvar 1993-cü il tarixli sayında dərc edildikdən sonra sadə adamlardan bizə çoxlu müraciətlər daxil oldu. Açıqı, bu adamları da bizim kimi eyni məsələlər düşündürürdü. Bu hadisələrin törədilməsində, mən cəsarətlə bir daha təkrar edirəm, sadə zəhmət adamlarının, bütövlükdə sumqayıtlıların heç bir günahı yoxdur. Mən müsahibələrimdən birində demişdim: Sumqayıt hadisələri bütövlükdə Ermənistan-Azərbaycan müharibəsinin köküdür. Kökün açılması bu dəhşətli müharibənin Sumqayıtdan sonra baş vermiş qaranlıq səhifələrinin üzərinə işıq sala bilər, yarımçıq qalmış 20 yanvar, 20 noyabr, Xocalı, Şuşa, elə sizin kəndiniz Veysəlli və s. məsələlər üzrə obyektiv nəticələrə gəlməyə zəmin yarada bilər. Çünki bu hadisələrin hamısı bir-biri ilə sıx bağlıdır.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, bizim komissiyanın yaradılması barədə 1992-ci ildə şəhər qəzetlərində, respublika Ali Sovetinin orqanı olan “Azərbaycan” qəzetində məlumat verilsə də, nə Milli Məclis, nə Milli Məclisin Sumqayıtdan olan bəzi millət vəkilləri bu məsələyə öz münasibətlərini bildirdilər. Halbuki “Sumqayıt hadisələri”nə hərtərəfli ictimai- siyasi, mənəvi qiymət vermək beynəlxalq əhəmiyyətli məsələ idi. Bütün bunlarla yanaşı şəhər Soveti sədrinin müavini Akif Kərimovun imzası ilə 1992-ci il noyabrın 23-də xüsusi məktubla Milli Məclisə müraciət də edilmişdir. Komissiya fəaliyyətə başladıqdan sonra kütləvi informasiya vasitələrinin köməyi ilə yaydığımız müraciətdən bəzi məqamları “Sumqayıt”ın oxucularının mühakiməsinə vermək istədim: “...Gün kimi aydındır ki, bu günədək xalqımızın başına gətirilən bütün müsibətlər imperiyanın tarix boyu türk xalqına qarşı süngüyə çevirdiyi erməni daşnaklarının düşmənçilik əməllərinin nəticəsidir. Məhz bu qüvvələr 1988-ci il fevralın 28-i və 29-da xalqımıza gözlənilməz zərbə endirdilər. Keçmiş SSRİ-nin ali hakimiyyət orqanlarının bilavasitə başçılığı ilə Sumqayıt hadisələri törədildi, bu vəhşilik aktları isə Azərbaycan xalqının adına yazıldı. Bədnam ssenarini həyata keçirmək üçün ictimai rəy formalaşdırıldı. Qarşıda 200 min azərbaycanlının Ermənistandan sürgün edilməsi, Quqark faciəsi, Qarabağımızın dağlıq hissəsinin işğal olunması, nəhayət, əsrin ən dəhşətli faciəsi kimi tariximizə daxil olmuş Xocalı soyqırımını dururdu.

Ən dəhşətli odur ki, respublikamızın o dövrki siyasi rəhbərliyi Sumqayıtda törədilmiş hadisələrin məhz sumqayıtlıların adına yazılmasında mühüm rol oynadı. Azərbaycan KP MK –nın bürosu hadisələrin bütün günahlarını şəhər rəhbərliyinin və ictimaiyyətin adına yazaraq müvafiq qərar qəbul etdi. Məlum olduğu kimi, altı nəfər azərbaycanlı hadisələr vaxtı həlak oldu, yüzlərlə gənc isə günahsız sayılıb məsuliyyətə cəlb edildi. Təəssüflə deməliyik ki, bu günədək Sumqayıt hadisələri əsil siyasi, hüquqi qiymətini almamışdır...”

Bu müraciətimiz də birmənalı qarşılanmadı.

-Siz ilk şəhidlərimizin altı nəfər olduğunu qeyd edirsiniz. Lakin indiyədək 6-cı şəxsi müəyyən etmək mümkün olmayıb.

-Komissiyanın fəaliyyəti dövrü şəhərin müvafiq inzibati orqanlarından bizə daxil olan siyahıda fevral hadisələri zamanı həlak olmuş şəhər sakinlərinin sayı 6 nəfərdir. Lakin sonralar məlum oldu ki, siyahıda adı qeyd olunmuş bir nəfər sağ-salamatdır. Beləliklə, hadisələr zamanı həlak olmuş altıncı şəhidin adı bu günə qədər naməlum olur. Əgər bu barədə oxucuların məlumatı varsa “Sumqayıt” qəzetinə məlumat verməyi unutmasınlar.

Bu hələ harası idi, 1988-ci ilin əzablı fevral günlərini yaşamış sumqayıtlılara əlavə bir yara da vuruldu. 1988-ci il dekabrın 11-də Leninalanda müəmmalı şəraitdə baş vermiş təyyarə qəzası nəticəsində 5 nəfər sumqayıtlı da faciəli surətdə həlak oldu. Yadımdadır, “Sosialist Sumqayıtı”nın 2 iyun 1990-cı il tarixli sayında həmin gənclərimiz barədə bir səhifəlik material dərc olunmuşdu

-İnşaatçı Fazil Salmanov və onlarla digər oxucularımızın xahişindən sonra hərbi komissarlıqdan həmin gənclərin ünvanlarını çox çətinliklə öyrənib “Neftkimyaavtomat” ETLİ-nin əməkdaşı Sanil Hasil oğlu Mahmudov, boru prokat zavodu alət sexinin işçisi Nəbi Mirbaba oğlu Məstanov, santexniki hissələr quraşdırma zavodunun fəhləsi Əhməd Mirzəbala oğlu Əhmədov, “Mərkəzidomnatəmir” idarəsinin işçisi Ədalət Şamil oğlu İsmayılov, santexniki hissələr zavodunun krançısı Tərhan Akif oğlu Fərziyev barədə ictimaiyyətə məlumat verə bildik.

-Deməliyəm ki, bu hadisələrə qiymət verilməsində o vaxt Azərbaycan KP MK-nın başında duran rəhbərlərin ermənipərəst mövqeyi özünü göstərib. Azərbaycan KP MK-nın Azərinformun xətti ilə yayılmış qərarı barədə məlumata diqqət yetirək: “Elə faktlar, hadisələr vardır ki, onlar Azərbaycan xalqının xatirəsində əbədi qalacaqdır. 1988-ci il dekabrın 11-də baş vermiş təyyarə qəzası belə faciəli fakt olmuşdur. Bu qəza zamanı 70 nəfər həlak olmuş və bir nəfər ağır yaralanmışdır.

Təyyarədəkilər bizim mütəxəssislər idi, onlar mülki müdafiə komitəsinin çağırışı ilə Bakıdan Leninalara, zəlzələdən ziyan çəkmiş şəhərin köməyinə gedirdilər. Beynəlmiləçilərin xatirəsi bizim üçün müqəddəsdir. Həlak olanların ailələrinə yardım göstərmək üçün bir sıra tədbirlər görülmüşdür. AHİŞ-in rəyasət heyəti 57 ailəyə dəymiş zərəri ödəmək üçün vəsait ayırmışdır.

Azərbaycan beynəlmiləl dəstəsinin həlak olmuş üzvlərinin xatirəsini əbədiləşdirmək məqsədilə xatirə obeliski hazırlanıb. Bu abidə Bakı şəhərində qoyulacaqdır. Xaçmaz və Quba Rayon Xalq Deputatları Sovetlərinin icraiyyə komitələri həlak olanların xatirəsinə obelisklər qoyacaqlar”.

Görürsünüzmü, Azərbaycan KP MK öz qərarında beş nəfər övladını itirmiş Sumqayıtın adını çəkməyi lazım bilməyib. Əlavə izaha da ehtiyac qalmır.

Fevral hadisələrindən sonra söhbətlərimdə təkrar etdiyim bir fikri də bu gün “Sumqayıt”ın oxucularının mühakiməsinə vermək istərdim. Həmişə arzusunda olmuşam ki, həlak olmuş gənclərimizin adı təmiz çıxarılsın. Onlar bizim ilk şəhidlərimizdir. Amma neçə il ürək ağrısı ilə təkrar-təkrar qəlbimizdən qopan nalələri eşidən olmadı. Şükürlər olsun xalqımızın müdrik oğlu Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra haqq-ədalət öz yerini tapmaqdadır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti “Şəhid adının əbədiləşdirilməsi və şəhid ailələrinə edilən güzəştlərin tətbiqi qaydalarının təsdiq olunması haqqında” 15 yanvar 1994-cü il tarixli qərar qəbul etdi. Qərarın bir bəndini də xatırlatmaq yerinə düşərdi: “Azərbaycan Respublikasında 1988-ci ildən 1990-cı ilin yanvar ayınadək olan dövrdə Sovet Ordusunun qeyri-qanuni hərəkətləri və ya manevrləri nəticəsində həlak olmuş vətəndaşlar şəhid hesab edilir”. Məlum fevral hadisələri zamanı həlak olan, narahat ruhları şəhərimiz üzərində gəzən beş sumqayıtlı bu qərarın birinci bəndinə əsasən şəhidlik zirvəsində öz layiqli yerini tutdu. Qərarın başqa bir bəndi ilə Leninalan yaxınlığında müəmmalı təyyarə qəzası nəticəsində həlak olmuş beş sumqayıtlı gənc də şəhidlərimiz sırasında öz yerlərini tapdılar. Amma Moskvada mühakimə edilib güllələnən Əhməd Əhmədovun, imperiyanın soyuq zindanlarında olmanın müsibətlərinə tab gətirməyib həlak olmuş Elçin Gəncəliyevin və Taleh İsmayılovun indiyədək üzərindən qara ləkə götürülməyib. Fikrimcə, adı çəkilən bu üç nəfər də şəhidlərin siyahısına daxil edilməlidir. Ona görə ki, onlar ayrı-ayrı yüksək dairələrin hazırlayıb həyata keçirdiyi siyasi oyunun günahsız qurbanlarıdır.

-Siz “Sumqayıt” qəzetində dərc etdirdiyiniz “Kimdir müqəssir?” sənədli oçerkinizdə respublika baş prokurorluğunun araşdırmaları”nın nəticələri barədə söhbət açmışdınız.

- Araşdırmalar barədə respublika mətbuatında, səhv etmərsən, “Sumqayıt” qəzetində də 1993-cü ilin mart ayında “Sumqayıt hadisələri: ədalət bərpa olunur” sərlövhəli məlumat dərc olunmuşdu. AzərTAC-ın yaydığı bu məlumatda göstərilirdi ki, respublika baş prokurorluğu 1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda millətlərarası münasibətlər zəminində baş vermiş hadisələrlə əlaqədar məhkum olunmuş şəxslərin bağışlanması və onların üzərindən məhkumluğun götürülməsi haqqında respublika prezidenti qarşısında məsələ qaldırmağı qərara almışdır. Respublika baş prokurorluğunda AzərTAC-ın müxbirinə demişlər ki, bu qərar həmin hadisələrin araşdırılması zamanı yol verilmiş qanun pozuntularını təhqiq edən xüsusi komissiyanın rəyinə əsasən qəbul olunmuşdur. Müəyyən edilmişdir ki, keçmiş SSRİ prokurorluğunun istintaq qrupu Sumqayıtda baş vermiş iğtişələr üzrə təhqiqat, ibtidai istintaq və məhkəmə istintaqı zamanı qeyri-obyektivlik göstərmişdir. İstintaq prosesində zorakılıq, hədə-qorxu və digər qanunsuz üsullar tətbiq olunmuş və bir sıra hallarda vətəndaşlara qarşı əsassız ittihamlar irəli sürülmüşdür.

Komissiya inzibati həbslərlə əlaqədar Sumqayıt şəhər xalq məhkəməsində baxılmış 427 işin qanuniliyini yoxlamış və müəyyənləşdirmişdir ki, 414 iş üzrə inzibati məsuliyyət qanunsuz tətbiq olunmuşdur”.

Sual olunur: qanunsuz tətbiq olunmuş 414 iş üzrə sovet ordusu əsgərlərinin cənginə keçmiş, mərkəzdən gəlmiş “ədalət axtarıcıları”nın işgəncə və təhqirlərinə məruz qalmış bu adamlar kimlərdir? Onlardan kim üzr istəmişdir? Axı, bu günə qədər də həmin adamları Sumqayıtda heç kim tanımır. Halbuki bu adamların siyahısını mətbuatda dərc etmək, onların günahsız olduqlarını ictimaiyyətə bildirmək çox vacib idi. Bir daha soruşuram: Moskvadan Sov. İKP MK-nın və SSRİ prokurorluğu rəhbərlərinin bilavasitə diqtəsi ilə məhkum olunanlar, günahsız olan adamlar barədə hansı qərar qəbul olunub? Mən cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuş 94 nəfərin böyük əksəriyyətini nəzərdə tuturam.

-Görkəmli alim, millət vəkili, əsil azərbaycanlı Ziya Bünyadov bu günlərdə xalqımıza qarşı çevrilmiş qanlı terrorun qurbanı olmuşdur. Bu, bizim üçün çox ağır itkidir. 1988-ci ildə Sumqayıtda baş vermiş hadisələrdən sonra ilk etiraz səsini qaldıran məhz Ziya Bünyadov olmuşdur. Onun “Nə üçün Sumqayıt?” məşhur məqaləsində elə o vaxt isti-isti çox məsələlər aşkarlanmışdır. Təəssüf ki, görkəmli alimin həyəcan səsi Mərkəzi Komitədə rahat kreslodə oturanları diksindirmədi. Nə qədər acı olsa da, o vaxt rəsmi mətbuat orqanları “Elm” qəzeti kimi cəsarət göstərən Ziya Bünyadovun bu qiymətli araşdırmasını yaymadı.

Son vaxtlar Sumqayıt haqqında müxtəlif səpkili araşdırmalar aparılır. Lakin bəzən bu hadisələrlə heç bir əlaqəsi olmayan şəxslər də Sumqayıt barədə söz açmağa cəsarət tapırlar. Bir daha təkrar edirəm, bütün maneə və çətinliklərə baxmayaraq komissiyamız Sumqayıt hadisələri barədə kifayət qədər material toplayıb. Hesab edirəm ki, fevral hadisələrinə siyasi və hüquqi qiymət vermək üçün real imkan və şərait yaranıb.

Bu gün Sumqayıt özünün yeni bir həyatını yaşamağa başlayıb. Möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Sumqayıtda azad iqtisadi zona proqramını reallaşdırmaq üçün tədbirlər həyata keçirilir. Deməli, biz hamılıqla təşəbbüs göstərməli, Sumqayıt hadisələrinə ictimai-siyasi, hüquqi qiymət verilməsinə nail olmalı və bu barədə əsil həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə, beynəlxalq təşkilatlara çatdırmalıyıq.

“Sumqayıt” 01 mart 1997

SİTA düşmən dəyirmanına su töküdü

Sumqayıt hadisələri baş verəndən dərhal sonra şəhərdə peyda olmuş Moskvanın hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşlarının dəlilsiz, sübutsuz həbs etdikləri və irəli sürdükləri ittihamları sübuta yetirə bilmədiklərinə baxmayaraq xovlu iplik fabrikinin fəhləsi Əhməd Əhmədov hadisələrin əsas təşkilatçısı kimi qələmə verilərək ölümə məhkum olundu. Bütün dünyada məşhur olan agentlik –SİTA uzun illər beynəlmilətilər, dostluq və qardaşlıq şəhəri kimi dünyaya tanıtdırdığı Sumqayıtı ləkələməkdən belə xəcalət çəkmədi. Moskvada keçirilən mühakimə zamanı əli qandallı, yanında heç kim olmayan Əhməd Əhmədovun foto-şəklini çəkib “Əhmədov Sumqayıtda adam öldürənlərdən biridir” sözləri ilə bütün dünyaya yaydı.

Bu günlərdə “Azərboru” istehsalat birliyində olarkən bu sözləri neçə-neçə metallurqun dilindən eşitdim. Əvvəllər bu müəssisədə çalışan, sonra qonşu xovlu iplik fabrikinə işə keçən Ə.Əhmədovun günahsız olduğunu bildirən müsahiblərim Sumqayıt hadisələrində əsil canilik edən Eduard Qriqoryan haqqında məlumat verdilər. Dedilər ki, E. Qriqoryan bizim zavodda işləyib. Dəfələrlə məhkum olunub. Hadisələrdən bir neçə gün əvvəl, daha dəqiq desək, fevralın 26-da işdən çıxıb. Həbsxanalarda dəfələrlə cəza çəkmiş E.Qriqoryanın şəhərimizdə şübhəli gəzintiləri nədənsə heç kimi maraqlandırmayıb, narahat etməyib. Hadisələrdən bir müddət sonra, nəhayət, hüquq mühafizə orqanları tərəfindən E.Qriqoryan tutulmuşdur. İstintaq zamanı erməni millətindən olan zərərçəkənlər məhz E. Qriqoryanın onları işgəncə və təhqirlərə məruz qoyduğunu təsdiq etsələr də, bu cani havadarlarının köməyi ilə yüngül cəza ilə canını qurtara bildi.

Metallurqlar onu da əlavə etdilər ki, Edik Qriqoryan heç də tək olmayıb. Ona havadarlıq edən, onunla bir yerdə cinayətə girən ermənilərin çoxlarının adı hələ də heç kimə məlum deyil. Əksinə, Sumqayıtın günahsız gəncləri işgəncələrə məruz qaldılar. Həbsxana güncünə atıldılar.

S.Sadıxlı
“Sumqayıt” 01 mart 1997

Xəbərdarlıq etməsəydilər ...

Hadisələrin lap başlanğıcında mən də öz ziyalı sözümü deyir, haqsızlığı tənqid edirdim, “erməni dostlarımın” naxələfliyinə etiraz səsini ucaldırdım. Z.Balayana yazdığım şeirləri mitinqlərdə oxuyurdum:

Gəl götür, tarixi bir də varaqla,
Mayanız tutulub çaxır, araqla,
Düşüb araz boyu sən hey soraqla,
Orda bayquşlardan iz ola bilməz.

Uzun müddət “dostluq etdiyim” Sero Xanzadyanın namərdliyi məni qəzəbləndirdi. Onun “Qarun” (Bahar) jurnalında dostluqdan yazdığı povest məni dəli etdi.

Nə qanla döyünür sinəndə ürək,
Əqidən məramın nə dəhşət imiş,
Sənə qənim olsun o duz, o çörək,
Sənin dostluğun da xəyanət imiş.
Axı sənin deyil gözəl Qarabağ,
De hardan yarandı səndə bu arzu?
Zatın qırıq imiş, ay pələqulaq
Sənə haram olsun o hava, o su.

Sumqayıt hadisələri ilə əlaqədar SSRİ Prokurorluğunun nümayəndələri gəlib Sumqayıtda oturanda məni də “satmışdılar”. Sağ olsun yaxşı adamlar, mənə məlumat verdilər ki, Balayanlara yazdığım şeirləri gizlədim. Daha doğrusu, həmin hadisələrdə erməni daşnaklarına qarşı heç nədən qorxub çəkinməyən, haqq sözünü cəsərlə deyən X.Alovlı məni duyduq saldı. Onu da o vaxtkı rəhbərlik tora salmaq istəyirdi. Xıdır müəllimə haradansa xəbər çatdırmışdılar, o da məni xəbərdar etdi. Mən də onları və başqa şeirləri “salafan dağarcığı” yığıb aparıb bağda torpağa basdırdım. Qorxulu olduğuna görə səmtini yadımda saxlaya bilmədim. İndi də bağı qazıq-qazıq edirəm “dağarcığı” tapa bilmirəm. Prokurorluq işçiləri gəlib evimi, iş yerimi axtardılar. “El yada düşdü” kitabımı, “Yeni səslər” almanaxını apardılar. Şükürlər olsun ki, ara qarışdı, xalq hərəkəti gücləndi, məndən əl çəkdilər. Hər dəfə məndən soruşurdular bu nə söhbətdi? Mən qısa cavab verirdim. Ancaq sonralar ürəyimdə gəzən ağrılar elə o vaxt mənə rahatlıq vermir, mən də öz dərdlərimi misralara çevirirdim:

Bu əməli edəmməzdi heç bir qənim
Nə gizlədim
Öz qapazım öz başıma dəydi mənim.

Yaxşı ki, xalq hərəkəti gücləndi. Yoxsa o vaxtkı SSRİ Prokurorluğu məni çoxdan dama basmışdı. Sumqayıtın o vaxtkı hadisələrinə siyasi qiymət verən olmadı. O vaxt Əhməd Əhmədova bütün mitinqlərdə “azadlıq” tələb olunurdu. Ancaq xalqın tələbi qulaqardına vuruldu. Ə.Əhmədov Sumqayıt hadisələrinin günahsız qurbanlarının birinə çevrildi. Təəssüf ki, son vaxtlar çap olunan “Sumqayıt qurbanları”, “Armyani v Sumqaite” kitablarında 1988-ci il hadisələri haqqında müəyyən məlumatlar verilsə də, Ə.Əhmədov kimi oğullarımızın milli döyüşkənliyi bugünkü oxucularımız üçün qaranlıq qalır.

İqtidar bütün dövrlərdə hər bir hadisəyə öz qiymətini verməyi bacarmalıdır. Təəssüf ki, 80-ci illərin iqtidarı qiymətini, öz münasibətini belə bildirə bilmədi. Bəlkə də bugünkü faciələrimizin kökü məhz o günlərlə bağlıdır.

Şükürlər olsun ki, bugünkü iqtidar “düzün düz, ayrının ayri” qiymətini verir, hər şeyi öz yoluna qoyur. İnanıram ki, Sumqayıt hadisələri də öz layiqli qiymətini gec-tez tapacaq, bu hadisələrin günahkarları öz cəzalarına çatacaqlar.

Əvəz Mahmud Lələdağ
“Sumqayıt” 01 mart 1997

Bu şəhər ləkə götürməz

Zakir Fərəcovu sumqayıtlılara təqdim etməyə ehtiyac yoxdur. Lap gənc yaşlarından taleyini bu şəhərlə bağlayıb. Laçın rayonunun Qazidərəsi kəndindən başlayan həyat yolu onu Sumqayıta qovuşdurub. Burada işləyib, ali təhsil alıb. Uzun illərdir ki, mənzil və komunal müəssisələri sistemində çalışır. 1988-ci ildən mənzil təsərrüfatı istehsal istismar birliyinin rəsidir. Söz düşəndə “Sumqayıt mənim taleyimdir”,- deyir. - “Onun sevinci də mənimdir, kədəri də, şirini də mənimdir, acısı da”. Bir də deyir ki, “bütün dünyada adamları Sumqayıt qədər mehriban, səmimi, beynəlmiləli ikinci bir şəhər tanımıram...”

Onunla görüşümüz doqquz il əvvəl 1988-ci ildə Sumqayıtda baş verən hadisələr ərəfəsinə təsadüf etdiyindən daha yanqılı danışır, illərdən bəri qəlbini göynədən məsələlərə münasibətini bildirmək istəyirdi.

-“Beynəlmiləçilik” sözü indi kimlərə xəş gəlməyə bilər. Ancaq biz Sumqayıtda 80-dən çox millətin və xalqın nümayəndələrinin mehriban bir ailədə yaşaması, işləməsi, qurub-yaratması ilə həmişə fəxr etmişik. Bu o zamanlar çox hallandırılan “Sosialist beynəlmiləçiliyi” deyildi. Bu, bizim xalqımızın qədim mədəniyyətindən, zəngin mənəviyyatından, böyük humanistliyindən irəli gəlirdi. Ən yaxşı evlərdə ermənilər yaşayırdılar, ən yaxşı yerlərdə onlar işləyirdilər. Adi bir inşaatçı Arutyunyana az qala xalq qəhrmanı etmişdik. Sınəsini orden, medallar bəzəyirdi. Sumqayıtın fəxri vətəndaşıydı. Bu da nəticəsi. Sən demə, atalar düz deyibmiş: ermənini qapında gör.

Ermənilər öz mənfur və çirkin əməllərini həyata keçirmək üçün bu şəhəri əbəs yerə seçməmişdilər. Sumqayıt bütöv Azərbaycanı təmsil edirdi. Burada müxtəlif regionların adamlarının toplanması ilə xalqımızın ən gözəl ənənələri, keyfiyyətləri bir-birinə qovuşmuşdu. Onu ləkələmək istəyənlər uduzdular. Çox tezliklə bəlli oldu ki, bu oyunu ermənilər özləri qurub, özləri də oynayıblar. Onun rejissorlarından birinin məhz milliyətçə erməni Eduard Qriqoryanın olması məhkəmədə də təsdiq edildi. Yəqin ki, Eduard kimi neçələri isə istintaqdan qaçıb gizlənmə bildilər.

-Siz o vaxtlar da mənzil təsərrüfatı idarəsində işləyirdiniz. Necə deyərlər, hadisələrin içində idiniz...

-Sumqayıt fəhlə şəhəridir və fəhlə kimi adi günlərini yaşayırdı. O elə bir vaxt idi ki, minlərlə soydaşımız Ermənistanda olan ata-baba yurdlarından didərgin salınır, ayaqyalın, başıaçıq Azərbaycana üz tuturdu. Xalq yenə də öz mənliliyini itirmir, baş verən hadisələrin sülh yolu ilə yoluna qoyulacağına inanırdı. Ermənilər bundan istifadə etdilər. Bu şəhəri ləkələmək, xalqımızın vəhşi obrazını yaratmaq istədilər. Özlərini məzlum, azərbaycanlıları qaniçən kimi göstərmək üçün dəridən-qabıqdan çıxdılar. Minbir iftiraya əl atdılar. Lakin Sumqayıt ləkə götürmədi. Bu hadisələrin “Böyük Ermənistan” xülyasından aqlını itirmiş daşnak tör-töküntülərinin əlləri ilə törədildiyini çoxları başa düşdü.

-Ancaq hər halda hadisələrin ilk vaxtı onlar sumqayıtlıları dünyada vəhşi kimi qələmə verməyə nail olmuşdular.

- O, müvəqqəti hal idi. Mən bir daha təkrar edirəm: Sumqayıt hadisələri ilə ermənilər özləri özlərini ifşa etdilər. Ortaya inkaredilməz suallar çıxırdı: ”Necə oldu ki, Sumqayıtda qarışıqlıq salınan günün səhəri bu hadisələrin video lentləri dünyanın bir çox ölkələrində nümayiş etdirildi?”. “Niyə qarışıqlıq salanlar başqalarını görməməzliyə vurub, ayrı-ayrı erməni mənzillərini axtarırdılar?”. Bu sualların cavabı aydındır. Çünki bu hadisələr onlar tərəfindən ssenariləşdirilmiş, özləri oynayıb, özləri

də çəkmişdilər. Özü də fürsətdən istifadə edib onların bəd əməllərinə qol qoymayan erməniləri cəzalandırırdılar. Ordu isə əslində müşahidəçiyə çevrilmişdi. Bəlkə də dünyaya yayılan lentləri onlar çəkmişdilər. Sonra isə heç bir təcavüzə məruz qalmayan erməniləri bir yerə - kluba toplamaqla daha böyük “səhvə” yol verdilər.

Fevral günlərini xatırlayarkən bir məsələni unutmamaq olmaz. O vaxt mərkəzi əmanət kassasından ermənilər kütləvi şəkildə əmanətlərini çıxarırdılar. Lakin şəhər rəhbərləri bu signalı qulaqardına vurdular. Çox laqeyd halda “çıxarırlar, qoy çıxarsınlar”, dedilər. Hadisələr ərəfəsində 2000 nəfərdən çox erməninin qeydiyyatdan çıxması da heç kəsi narahat etmədi.

Elə bədbəxtliyimiz də budur ki, ta başımıza iş gəlməyincə biganəliyimizdən və laqeydliyimizdən qalmırıq. Gözümüzün qabağında düşmən öz işini görür, biz isə susuruq. Deməli, ermənilər nə baş verəcəyini qabaqcadan bilmişlər.

-Bəs, indi doqquz ilin arxasından o günlərə baxarkən nə fikirləşirsiniz?

-Məni narahat edən bircə odur ki, həmin hadisələrdə Sumqayıtın və sumqayıtlıların günahsızlığı, ləkəsizliyi hüquqi və siyasi cəhətdən öz qiymətini almayıbdır. Bu gün Sumqayıtın azad iqtisadi zonaya çevrilməsi ideyasının həyata keçirildiyi bir vaxtda bu, çox vacibdir. Hələ də Sumqayıta ordunun hansı qərarla, kimin çağırışı ilə yeridildiyini nə soruşan var, nə də bilən. Həmin günlərdə Sumqayıt ilk qurbanlarını verdi. Beş övladını itirdi. Lakin onların adlarını çəkən belə olmadı. Yalnız 1994-cü ildə onlara şəhidlik statusu verildi. Halbuki, o adamların heç bir günahı yox idi. Bir neçə aydan sonra Leninkanda zəlzələdən zərər çəkən nankor ermənilərə köməyə gedən təyyarədə həlak olanlardan isə, qazax şairi Oljas Süleymenovun təbirincə desək, analarından başqa heç kəsin xəbəri olmadı. Halbuki, onlardan beş nəfəri sumqayıtlı idi. Sonralar verilən qərarlarda da, nə qədər ağırlı olsa da, Sumqayıtın adı çəkilmədi. Qorxdular ki, bu ad ermənilərə xoş gəlməz. Lakin zaman hər şeyi yoluna qoyur. Tarix hər şeyin ədalətli qiymətini verir. Sumqayıt xalqımızın ifadəsi ilə desək, aydan arı, sudan durudur. Ona ləkə yapışdırmaq istəyənlər özləri ləkəlidirlər. Bunu biz də bilirik, bizi istəməyənlər də.

-Zakir müəllim, sizi həm də xeyriyyəçi kimi, şəhid ailələrinin dostu, qayğıkeşi kimi tanıyırlar.

-Mən belə deməzdim. Məgər şəhid məzarlarının üstünü götürmək, şəhid ailəsinə kömək göstərmək xeyirxahlıqdır mı? Bu adidən də adi, vətəndaşlıq və insanlıq borcudur. Biz, bu gün müstəqil Azərbaycan Respublikasında yaşayan hər kəs öz ömrünə görə şəhidlərə borcluyuq. Bildiyiniz kimi Şəhidlər xiyabanının abadlaşdırılması və məzarların üstlərinin götürülməsi də bizim təşəbbüsümüzdür. İndi bu təşəbbüsə çoxları qoşulub. Kollektivin gücü ilə birliyimizin qarşısında 15 şəhidə abidə kompleksi yaratmağımız da bu istəkdən irəli gəlib. İşə gələndə də, işdən gedəndə də həyatlarını vətənə qurban vermiş, arzuları yarımçıq qalmış 15 gəncin “baxışları” altından keçirik və saflaşırıq. İnanıram ki, müstəqilliyə qovuşmuş Azərbaycanın da, onun gənc övladı Sumqayıtın da xöşbəxt, firavan günləri hələ qabaqdadır. Onları dünyə bundan sonra daha yaxşı tanıyacaqdır.

Tofiq Məmməd
“Sumqayıt” 01 mart 1997

O gecə

Məşhur türk şairi Nazim Hikmət deyirdi: “Bəşəriyyəti bir anlığa körpələrə verin”.

Dünyaya onların məsum gözləri ilə baxın. Görün, bu gözlərdə həyatın mənası, özü necə görünür?! Elə hadisələr var ki, bunlar anaların və körpələrin həyatından, dünyasından, müqəddəs varlığından çox-çox uzaq olur. Daha doğrusu, bu iki məxluq üçün bunlar səbəb və meyar ola bilmir.

Fevral hadisələri ! Hər bir sumqayıtlı artıq doqquzuncu ildir ki, bunları öz xatirələri, gördükləri, eşitdikləri, şəxsən şahidi olduqları ilə yaşayır. İllər, qərinələr keçəcək, bizi əvəz edəcək nəsillərə bu günlər bir tarix kimi qalacaqdır. Bu tarixi hadisəni bugünkü nəsil də yaşayır, gələcək nəsillər də yaşayacaqdır. Tarix, zaman bu hadisələrə gec-tez öz qiymətini verəcəkdir.

Fevral günləri bütün sumqayıtlılar üçün əsil vətəndaşlıq günləri oldu. Hər bir ailə o günlərin sınağından üzüağ çıxdı. Düzdür, bu humanistlik ermənilər və onların fitvasına uyanlar... tərəfindən sonradan başqa cür qiymətləndirildi. Amma həyat, tarix öz sözünü deyir, öz siyasi qiymətini verir.

1 sayılı doğum evinə o gecə ana olmağa gələn neçə-neçə azərbaycanlı qadının arasında erməni, rus, ləzgi, tatar və başqaları da vardı . Bütün analara və uşaqlara eyni dərəcədə qayğı, diqqət və xidmət göstərilirdi. Bu təlatümlü anlarda narahat dünyamıza körpə gətirən bu analar sanki bir az da səmimi, mehriban və yaxın olmuşdular. Eyni isti nəfəslə əhatə olunan analar bir-birinə ürək-dirək verir, bu qarışıqlığı salanları lənətləyir, azərbaycanlıların, sumqayıtlıların ünvanına yağdırılan böhtanları qəzəb hissi ilə qarşılayırdılar. Mübaligəsiz, bir doğum evinin divarları arasında ana olanların səsi planetdəki bütün anaların səsinə bərabər idi.

Bir həkim,vətəndaş, ana, qadın kimi onu demək istəyirəm ki, biz fevral hadisələrinə o vaxt doğum evində yatan anaların və həyata yeni gələn körpələrin gözü ilə baxırıq. O körpələr indi doqquz yaşına çatıblar. Əgər o vaxt dünyaya yenincə göz açan o körpələr dindirilsəydilər, onların dili olsaydı belə deyərdilər: ”Çox-çox millətlərin nümayəndəsinə öz qoynunda yer verən bizim beynəlmiləl şəhərimiz olan Sumqayıt və sumqayıtlıların adı heç vaxt qara ləkə götürməyəcək. Biz o günlərlə birgə doğulmuşuq bu şəhərdə, bir doğum evində bizə və analarımıza dəyən, toxunan olmayıb. Bu şəhər çətin günlərdə burada yaşayan bütün erməni analar üçün də bir sığınacaq yeri oldu. Eləcə də, bizim özümüz, valideynlərimiz üçün də...”

Bəli, körpələrin dili olsaydı belə deyərdilər: Azərbaycanlı da, erməni də, rus da, tatar da. O gecə, o günlər bu şəhərdə yaşayan, taleyini, xöşbəxtliyini tapan neçə-neçə millətin nümayəndəsi olan qadın ana olurdu, analıq dünyasına qovuşurdu...

Şəhla Abuşova
“Sumqayıt” 01 mart 1997

Sumqayıt faciəsi - 9 il öncə düşmənlərin hazırladığı cinayət planı baş tutdu

Azərbaycan XX əsrin sonlarına yaxın keşməkeşli illər yaşadı. Günahsız insanların qanı töküldü, şəhərlərimiz, kəndlərimiz düşmən əlinə keçdi, viran qaldı. Əsrin əvvəllərində qırmızı imperiya yaradılarda Zəngəzuru, Göyçəni itirdik, Qarabağın mərkəzində ermənilərin muxtar vilayət yaratmasına imkan verdik. İmperiya dağılanda isə həmin muxtar vilayəti, Ermənistandakı azərbaycanlılar yaşayan kəndləri, üstəlik Şuşanı, Laçını, Kəlbəcəri, Ağdamı, Füzulini, Cəbrayılı, Qubadlı, Zəngilanı itirdik. İstəsək də, istəməsək də - şərəfsiz də olsa - bu tarixi biz yaşamışıq, bu itkiləri biz vermişik. Deməli, zəif olmuşuq, tarixi düşmənlə mübarizəyə, sözün əsil mənasında döyüşə hazır olmamışıq.- Uduzmuşuq. Bu günah XX əsrdə yaşayan böyük-küçük bütün Azərbaycan övladlarıdır. Düşmənlərimizi güclü olub, ya bizmi həddindən gücsüz olmuşuq, hər halda göz qabağında olan nəticə müqabilində bunun o qədər də əhəmiyyəti yoxdur. Guman ki, əsrlərlə bu torpaqlara sahiblik etmiş babalarımızın düşmənləri heç də bugünkü düşmənlərimizdən zəif olmayıblar. Amma onlar uzun əsrlər boyu torpaqlarımızın bütövlüyünü qoruyublar, onu artırıblar. Biz də, bizdən sonra gələn nəsillər də millətlər içində qorxaqlıq adını üstümüzə götürmək üçün hər şeyi yenidən başlamalıyıq. Tarixi düşmənlərimizlə tarixi bir savaşa girməliyik: ya bu günə kimi itirdiyimiz torpaqlarımızı – bütövlüyümüzü bərpa etməli, ya da XXI əsrdə xalqımızın mədəniyyəti də, tarixi də, bütövlükdə xalqımızın varlığı da bundan asılı olacaq.

Ancaq hələlik unutmazlıq xəstəliyi bizi o qədər sarıb ki, az qala “qırxı çıxmış” faciələrimizi ya yaddan çıxarıyıq, ya da yalnız ildönümlərdə xatırlayır və dərhal da “qatlayıb sandıqlara” qoyuruq, Sumqayıt faciəsi son illər nə mətbuatda, nə də adi və ali məclislərdə yada salınıb. Halbuki Sumqayıt faciəsi bizi silkləyən ilk faciəydi. Onu yaddan çıxarmaqla Azərbaycanı sarsıdıb, torpaqlarını işğala başlayan erməni – rus kəşfiyyatlarının ilk zərbəsini unutmuş oluruq. İlk şəhidlərimizi unutmuş oluruq.

Sumqayıtda törədilən faciənin bütün əlamətlərindən məlum olur ki, bu, keçmiş SSRİ DTK-sının meşin qapıları arxasında gizli hazırlanmış bir cinayət aksiyasıdır. Məqsəd tarixən bir-birinə düşmən olmuş türk və erməni xalqlarının qisasçılıq hissələrini oyatmaq, ilk növbədə hər iki xalqın cavab reaksiyalarını yoxlamaq idi. Bunun üçün Sumqayıt şəhəri də təsadüfi seçilməmişdi. Əvvəla, dövrünə görə müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin daha çox qarışıq yaşadığı bir şəhərdi və orada müxtəlif kimya zavodları, digər zərərli sənaye obyektləri yerləşdiyindən əhalinin həlli müşkül problemləri də çox idi. Üstəlik 50-60 faizi fəhlələr olan bir şəhərdə hər hansı kütləvi cinayət aksiyalarını həyata keçirmək, əhalini provakasiyaya çəkmək daha asandı. Beləliklə, 1988-ci il fevralın axırlarında DTK tərəfindən hazırlanmış “tədbir” baş tutdu. Qriqoryan (?) adlı erməninin əliylə xüsusilə gənclər və yeniyetmələr arasında milli hissələr qızıqdırılır, onlar müxtəlif vasitələrlə iğtişəş salmağa, erməni millətindən olan adamları zorlamağa, öldürməyə, şəhərdən qovub çıxarmağa təhrik olunurdular. Lakin o da aydındır ki, Qriqoryan hüquq mühafizə orqanlarının gözü qarşısında təkbaşına bu işləri edə bilməzdi. Deməli, əsas işi görənlər pərdə arxasında qalmışdılar. Qriqoryan onların yalnız vuran əli idi. Bu barədə şahidlər də deyirlər ki, “həmin günlər şəhərdə müxtəlif markalı nömrəsiz maşınlar gəzirdi və maşınlarda geyimli-keçimli adamlar vardı. Adamlar təəcüblənirdilər ki, hərəmərclik yaradan bu naməlum şəxsləri nə üçün yaxalayıb həbs etmirlər”.

Bəli, hazırlanmış iğtişaş planı baş tutdu və hər şeydən xəbərsiz bir çox dəliqanlı azərbaycanlı gənc də zor, xoş bu hadisələrdə iştirak etdi. Erməni millətindən olan bir neçə ailə də ziyan çəkdi və s. Həmin Qriqoryan 5 nəfər ermənini öldürdü. Elə o vaxtlar mərhum akademik Ziya Bünyadov “Niyə Sumqayıt” məqaləsində yazırdı ki, “Sumqayıt hadisələri erməni millətçiləri tərəfindən planlaşdırılmış və ilk cinayət hərəkətini azərbaycanlı cildinə girmiş E. Qriqoryan adlı birisi törətmişdir. O, şəxsən 5 nəfər erməni öldürmüşdü”.

Fevralın 28-dən 29-na keçən gecə general Krayevin komandanlığı altında ordu hissələri Sumqayıta daxil olmuş və əslində bir neçə gün gözləmə mövqeyi tutaraq hadisələrin qızıışmasını, daha da kütləvi xarakter almasını gözləmişlər. M. Qorbaçov isə sonradan ordunun şəhərə 1-2 saat kecikdiyini bildirməklə, hadisələrin qarşısını almaq üçün bəyan etdi və bunda şəhər ictimaiyyətini və partiya komitəsini günahlandırdı. Əlbəttə, bu məsələnin siyasi tərəfiydi. Əslində həmin planlı cinayət aksiyasına görə 94 nəfər şəhər sakini haqqında cinayət işi qaldırılmış, onlarla vətəndaş müxtəlif təzyiqlər və təqiblərə məruz qalmış, yalan ifadələr verməyə məcbur edilmişlər. Keçmiş SSRİ Prokurorluğu Baş İstintaq İdarəsi rəisinin müavini V. Nenaşevin və xüsusi mühüm işlər üzrə müstəntiq V. Qalkinin rəhbərlik etdikləri istintaq qrupu cinayət işinin materiallarını öz bildikləri kimi hazırlamış və məhkəməyə təqdim etmişdilər. İş keçmiş SSRİ-nin müxtəlif məhkəmələrində baxılsa da, heç kim ssenaridən kənara çıxma bilməmiş, haqq-ədalət ayaqlar altında tapdalanmışdır. Nəhayət, SSRİ Ali Məhkəməsi 18 oktyabr – 18 noyabr 1988-ci il tarixdə Ə. Əhmədovun, Y. Cəfərovun və İsmayılovun cinayət işlərinə baxmış, lakin məhkəmə prosesində müttəhimlərə qarşı qaldırılan ittihamların əsassızlığı sübut olunmuşdur. Buna baxmayaraq, iş bütövlükdə yenidən istintaqa qaytarılmalı olduğu halda, yalnız Y. Cəfərovun və İsmayılovun işləri ilə bağlı materiallar yenidən istintaqa qaytarılmış, Ə. Əhmədov isə hadisələrin təşkilatçısı kimi, ən ağır cəzaya məhkum edilmiş və 17 ay sonra Moskvada güllələnmişdir.

1988-ci il martın 16-da Azərbaycan KP MK “Sumqayıt Şəhər Partiya Komitəsi bürosunun əhali arasında təşkilatçılıq işində böyük nöqsanları, siyasi naşılıq və şəhərdə faciəli hadisələrin qarşısını almaqda fəaliyyətsizliyi haqqında “ qərarı ilə hadisələrə siyasi don geydirilmiş, bununla da pərdə arxasındakı təşkilatçılar aradan çıxarılmışlar.

“Mərkəz çox yaxşı bilir ki, ermənilər və azərbaycanlılar öz müstəqil dövlətlərini yaratmaq istəyirlər. Mərkəz bütün qüvvəsi ilə bu iki xalqı bir-birinə qarşı qoymağa, onları öz əsas məqsədlərindən yayındırmağa çalışır. Moskva erməniləri Türkiyə ilə qorxudur ki, Ermənistan müstəqil olsa, türklər erməniləri məhv edər. Qarabağ problemi də bu qorxunu gücləndirmək üçündür. Elə Sumqayıt da bu məqsədlə təşkil edilmişdir”. Erməni K. Ayrikyanın Türkiyə jurnalistinə verdiyi müsahibədən gətirdiyi sitat. Doğrudan da, Sumqayıt faciəsində bizi sınayan mərkəz çıxır-bağırdan başqa heç nəyə gücümüz çatmayacağına əmin olub, ermənilərə meydan verdi ki, Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların başlarına min bir oyun açsınlar, 200 min adam evindən-eşiyindən qaçqın düşdü. Vətənini itirdi. Onlarla azərbaycanlı vəhşicəsinə öldürüldü.

Yəqin ki, sonrakı faciələri sadalamağa lüzum yoxdur. Ancaq bütün faciələrimizdə xarakterik bir məqamı xüsusilə diqqətə çatdırmaq istərdim. Həmişə mərkəzə bel bağlamışıq, mərkəzdən nə isə ummuşuq, nə isə gözləmişik. Üstəlik bu faciələrin mərkəzin törətdiyini bilə-bilə ummuşuq, bilə-bilə gözləmişik. Faciələrimizin bir səbəbi də məhz bundadır. Konkret olaraq Sumqayıt faciəsində şəhərin partiya komitəsində, hüquq mühafizə orqanlarında, təhlükəsizlik şöbəsində işləyənlərin əksəriyyəti məgər azərbaycanlılar deyildimi? Adi cibgiri, bazar alverçisini nəzarətdə saxladıqları halda, şəhərdə

iğtişaş törədən gəlmə adamları, nömrəsiz maşınları, pulsuz spirtli içkilər, narkotik maddələr doldurulmuş siqaret paylayan emissarları görmürdülərmi? Yaxud respublika rəhbərliyində, prokurorluqda, DİN-də, DTK-da işləyən soydaşlarımız Sumqayıtda tətbiq edilən ssenarini əvvəlcədən bilmirdilərmi? Əlbəttə, bilənlər vardı. Onlarda milli qeyrət duyğusu olmadığından xalqın başına gətirilən faciələri görsələr də, duysalar da mütilik göstərir, amansızcasına susurdular. Məgər Moskvada güllənən Ə.Əhmədovu və başqalarını xilas etmək olmazdı? Nə üçün Azərbaycanda baş verən cinayət hadisəsinin məhkəməsi Azərbaycandan min kilometrərlə uzaqda yaşayan, işdən o qədər də xəbərdar olmayan hakimlər tərəfindən idarə olunmalıydı? Erməni ziyalıları, kommunistləri açıqdan-açıq zorakılıqla 200 min azərbaycanlıyı Ermənistandan qovdu, bizim kommunistlər isə həmin qaçqınları Dağlıq Qarabağda yerləşdirmədilər ki, ermənilərin xətinə dəyər. 20 Yanvarda Bakıda faciə törədildi. Bu dəfə birinci katib ölkədən qaçdı, Ali Sovet sədrini, deputatlar zorla fəvqəladə sessiyaya gətirdilər. 1991-ci il noyabrın 20-də respublika rəhbərlərinin mindiyi vertolyot ermənilər tərəfindən vuruldu. Məlumat verildi ki, vertolyot dumanda qayaya toxunub. 1992-ci ildə Xocalıda yüzlərlə günahsız azərbaycanlı vəhşicəsinə öldürüldü, girov götürüldü. Yenə də məlumat verildi ki, cəmi iki nəfər ölüb. Şuşa ermənilər tərəfindən işğal olunanda Müdafiə Nazirliyinin rəhbərləri “Panika yaymayın, Şuşa əldən-ələ keçir” dedilər.

Əlbəttə, bütün bu faciələrdə xalqı günahlandırmaq ən azı insafsızlıq olardı. Axı xalq həmişə - istər meydanlarda, istərsə də döyüşlərdə öz sözünü deyib və düşməne əlinin zərbini göstərib. Amma rəhbərlər onun arxasından qaçanda xalq da çaşbaş düşüb, nə edəcəyini bilməyib. Sumqayıt faciəsində Əfqanıstan müharibəsini keçmiş yüksək rütbəli bir zabit tankın qarşısına sapandla çıxan yeniyetməni görüb, təəccübünü gizlədə bilməyib: “Əgər mənim bir batalyon belə döyüşçüm olsaydı, Əfqanıstanda qalib gələrdim”.

Həmin zabitin sözlərindəki həqiqəti qiymətləndirməmək olmaz. Qalib gəlmək üçün bizə kommunist rejiminin mənən aşılacağı qorxaqlar, karlar və korlar yox, düşmən qarşısına sapandla çıxmağı bacaran, ölümün gözünə dik baxan oğullar lazımdır. O zaman qələbəni kimdənsə, özgələrdən yox, özümüzədən umacağıq. Yalnız özümüzədən.

Söhbət Səfərli
“Azərbaycan” 04 mart 1997